

Paweł Popieliński

Instytut Studiów Politycznych PAN
ORCID 0000-0001-7137-813X
popielinski@isppan.waw.pl

Dyplomacja RFN i miasto Szczecin w okresie polskich przełomów w latach 1970–1989

Tytus Jaskułowski, *Szczecin, miasto którego nie było. Dyplomacja RFN i polskie przełomy 1970–1989*, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Oddział w Szczecinie, Szczecin 2020, ss. 198.

Autor recenzowanej książki jest politologiem dobrze znanym w środowisku naukowym w Polsce i Niemczech. Ma w swoim dorobku wiele ważnych i wartościowych publikacji naukowych. Specjalizuje się w dziejach NRD oraz najnowszej historii stosunków polsko-niemieckich. Niniejsza książka stanowi rezultat projektu badawczego „Świat wobec Szczecina”. Projekt został zainicjowany przez Biuro Badań Historycznych Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie. Głównym impulsem do napisania tej książki był dla autora okolicznościowy artykuł profesora Jerzego Eislera *Grudzień 70. Co wypada pamiętać?*, który powstał w 2010 roku w czterdziestą rocznicę wydarzeń Grudnia 1970. Eisler wyrażał w nim m.in. żal, że „przez parę dni jest głośno o rocznicy. Ale po kilku dniach wszystko wraca do »normy« – i na następne lata znowu zapomniany. Aż do następnej, »okrągłej«¹. Niewątpliwie przypadająca w 2020 roku okrągła pięćdziesiąta rocznica wydarzeń z 1970 roku oraz nieuwzględnianie w literaturze opracowań dotyczących postrzegania Szczecina w kontekście polskich przełomów politycznych w latach 1970–1989 przez zachodnioniemieckie misje dyplomatyczne oraz Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki Federalnej Niemiec stanowiło asumpt do podjęcia badań nad tą problematyką.

¹ J. Eisler, *Grudzień 70. Co wypada pamiętać?*, „Tygodnik Powszechny” 2010, nr 49.

Głównym celem publikacji jest uzupełnienie oraz upowszechnienie wiedzy na temat międzynarodowego postrzegania wydarzeń: Grudnia 1970 roku, rewolucji „Solidarności” 1980–1981 oraz przejścia naszego kraju do demokracji w 1989 roku. Zachodzące w Szczecinie wydarzenia z okresu polskich przełomów politycznych były przedmiotem zainteresowania autorów monografii dotyczących całościowej analizy okresu przesilen politycznych – 1970–1989, w tym zwłaszcza okresu stanu wojennego, powstawania „Solidarności” oraz podejmowanych przez władze PRL działań skierowanych wobec opozycji. Nie uwzględniano jednak w szerszym aspekcie spojrzenia dyplomacji RFN na toczące się w Polsce wydarzenia. Jaskułowski podjął próbę ukazania, w jakim stopniu zachodnioniemieckie przedstawicielstwo w Warszawie oraz Ministerstwo Spraw Zagranicznych RFN śledziły sytuację w Szczecinie na tle wydarzeń w całej Polsce.

Autor wykorzystał w książce bardzo bogatą bazę źródłową, przede wszystkim niepublikowane dotąd źródła archiwalne, co stanowi wielki atut tej publikacji, oraz głównie polsko- i niemieckojęzyczną literaturę przedmiotu. Podczas swoich obszernych badań skupił się przede wszystkim na ocenie akt wytworzonych przez jednostki organizacyjne Ministerstwa Spraw Zagranicznych RFN (Auswärtiges Amt) i jego referaty 214 oraz II A5. Dokumenty były przygotowywane dla wszystkich instytucji rządowych RFN. Obejmowały także materiały opracowane w PRL od 1963 roku przez zachodnioniemiecką misję handlową w Warszawie, która w roku 1972 została przekształcona w ambasadę. Autor przeanalizował znajdujące się w tych archiwaliach zbiory materiałów związanych z PRL, pochodzące z innych placówek dyplomatycznych RFN, w tym przede wszystkim szyfogramy napływające z placówki z Warszawy, analizy polityczne, tezy do rozmów na temat Polski przygotowywane dla kanclerza i Szefa Urzędu do Spraw Zagranicznych RFN, a także – w niewielkim zakresie – opracowania zachodnioniemieckiego wywiadu związane z Polską. Autorowi nie udało się zapoznać z nieodtajnionymi archiwaliami zawierającymi materiały Federalnej Służby Wywiadowczej (BND), Federalnego Urzędu Ochrony Konstytucji (BfV) przechowywanymi w Archiwum Federalnym w Berlinie i w Koblencji oraz materiałami MSZ RFN i Urzędu Kanclerskiego ze względu na ich niejawność. Źródłami uzupełniającymi są (w dużej części już opublikowane) akta PRL – PZPR, MSZ, MSW, a także, w o wiele mniejszym zakresie, memuarystyka czy analizy Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego NRD. Ze względu na brak dostępu do części niemieckich materiałów Jaskułowski musiał posiłkować się materiałami odtajnionymi w archiwum polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych / Instytutu Pamięci Narodowej, aby ocenić zachodnioniemiecką perspektywę sytuacji społeczno-politycznej roku 1989 w Polsce. Autor zdaje sobie sprawę, że do momentu ujawnienia akt zastrzeżonych i podjęcia stosownych badań komparatystycznych formułowane przez niego tezy muszą być traktowane z ostrożnością.

W przebadanych przez autora materiałach źródłowych znajdowały się oceny kontaktów dwustronnych PRL-RFN, a nie analizy konkretnych przesilen politycznych i skupianie się na wybranej polskiej aglomeracji, w przypadku niniejszej książki – na Szczecinie. Miasto to sporadycznie pojawiało się w ocenach i dokumentach wytwarzanych w zachodnioniemieckim MSZ czy też w jego przedstawicielstwie w Warszawie. Zazwyczaj w materiałach podejmowana była tematyka *stricte* dyplomatyczna, przede wszystkim wybrane problemy polityki zagranicznej. Na przełomie lat sześćdziesiątych

i siedemdziesiątych dotyczyło to normalizacji stosunków RFN z PRL, w 1980 roku – ochrony polityki odprężenia w relacjach Wschód–Zachód przed szkodami, do których mogło dojść w rezultacie radykalnych zachowań „Solidarności” i grożącej z tego powodu interwencji wojskowej ZSRR. W roku 1989 materiały skupiały się na reorientacji stosunków RFN z Polską, której głównym celem było doprowadzenie do zjednoczenia Niemiec. Istotniejsza od analiz polityki wewnętrznej Polski była sprawa regulacji granicy polsko-niemieckiej, uzyskanie poparcia Polski dla zjednoczenia Niemiec oraz techniczna pomoc dla uchodźców z NRD. Autor stwierdza, że: „Zorientowana geograficznie analiza wydarzeń w PRL, nawet jeżeli miały charakter przesilenia politycznego i wiązały się w niepodważalny sposób ze Szczecinem, nie stanowiła zatem tak istotnego pola zainteresowań, jak kwestie stricte dyplomatyczne” (s. 24). Mimo to stara się ukazać czytelnikowi miejsce miasta Szczecina w zachodnioniemieckiej dyplomacji we wspomnianych okresach przełomów.

Jaskułowski w swojej pracy starał się przede wszystkim odpowiedzieć, jak zachodnioniemieckie przedstawicielstwa w PRL oraz zachodnioniemieckie MSZ postrzegały wydarzenia rozgrywające się w polityce wewnętrznej PRL w wymienionych trzech okresach przesilen politycznych, skąd czerpały o nich wiedzę, co je konkretnie interesowało, jakie problemy stwarzały dla zachodnioniemieckiej dyplomacji oraz jakie było w tym względzie miejsce miasta Szczecina. Odpowiedzi na te pytania uwarunkowały strukturę książki.

Publikacja została skonstruowana w układzie chronologiczno-problemowym, składa się z trzech rozdziałów. Poprzedzona została wstępem i zwieńczona zakończeniem, bibliografią, wykazem skrótów oraz indeksem osobowym. We wstępie autor objaśnił genezę, założenia oraz implementację projektu. W rozdziale pierwszym na tle wydarzeń Grudnia 1970 została przedstawiona sytuacja polityczna poprzedzająca wypadki grudniowe, bezpośredni przebieg kryzysu oraz okres po wydarzeniach grudniowych. Drugi rozdział został poświęcony rewolucji „Solidarności” w kontekście miasta Szczecina, drugiego obok Trójmiasta ośrodka strajkowego, i jego postrzegania przez dyplomację zachodnioniemiecką. Jaskułowski przedstawia materiały znajdujące się w archiwach władz RFN dotyczące sytuacji społeczno-politycznej PRL poprzedzającej wydarzenia sierpniowe 1980 roku, Karnawału „Solidarności” oraz stanu wojennego. Rozdział trzeci został poświęcony problematyce roku 1989 i latom poprzedzającym z uwzględnieniem perspektywy dyplomacji RFN i jej postrzegania Szczecina w tym okresie. Autor skupił się na przedstawieniu wydarzeń z lat 1982–1988, sytuacji społeczno-politycznej w przededniu polskiej transformacji oraz ukazaniu dokonujących się przemian w roku 1989. W materiałach z okresu wspomnianych przesilen obraz PRL w bońskim MSZ oceniany był przez pryzmat polityki światowej lub ogólnej sytuacji społeczno-politycznej w Polsce, a nie lokalnej – Szczecina. Co do wspomnianej sytuacji w Polsce, to w szczególności w latach osiemdziesiątych zwracano uwagę na oficjalne decyzje polskich władz, dane o strajkach czy demonstracjach, ofiarach (zatrzymanych, rannych i zabitych), nastrojach społecznych, sytuacji gospodarczej, w tym w szczególności zaopatrzeniowej.

Miasto Szczecin i wydarzenia związane z przesileniami pojawiały się incydentalnie. Rzadko takie informacje zawarte były w dostępnych materiałach źródłowych. Jeżeli

już, to pochodziły zazwyczaj od osób trzecich. Dyplomacja RFN nie miała stałych źródeł informacyjnych w tym mieście. W większości korzystano z pomocy innych podmiotów, aby zorientować się w sytuacji. Przełomy lat 1970 i 1980 stawiały Szczecin w cieniu miast Wybrzeża – przede wszystkim Trójmiasta. Pod kątem zebranej informacji o sytuacji Szczecin przegrywał nie tylko z Gdańskiem, ale także Łodzią, Warszawą lub Wrocławiem. Gdańsk był traktowany jako miasto, w którym znajduje się centrum opozycji. Z tego też powodu Gdańsk był o wiele ważniejszy niż Szczecin. Jednak miasto Szczecin, z uwagi na znaczenie militarne, było przedmiotem zainteresowania wywiadów kluczowych państw NATO.

Autor słusznie zauważa, że jeżeli hipotetycznie dyplomacja RFN i przedstawicielstwo dyplomatyczne tego państwa w Warszawie poświęcałyby znacznie większą uwagę Szczecinowi, to nie zmieniłoby nic w analizach politycznych poświęconych PRL, z tego względu, że generalnie dla zagranicznych przedstawicielstw istotna była sytuacja w Polsce, a nie w konkretnym mieście. Jaskułowski ma nadzieję, że po zakończeniu okresu karencji dla części raportów służb wywiadowczych RFN i innych dokumentów dyplomatycznych tego państwa w przyszłości uda się pozyskać jeszcze inne nieznanne informacje o Szczecinie. Nie wydaje się jednak, że będą one liczne i o istotnym znaczeniu.

Jak dotąd, problematyka podjęta przez autora nie była przedmiotem zainteresowania badaczy – historyków i politologów. Z tego powodu publikację można uznać za nowatorską. Autor stara się wypełnić lukę w literaturze przedmiotu dotyczącej zewnętrznego postrzegania Szczecina i przesileń politycznych od Grudnia '70 do Czerwca '89 przez dyplomację RFN. Mimo nielicznych informacji o samym mieście Szczecinie w przebadanych materiałach, książka jest wartościowa i godna polecenia. Jaskułowski ze szczególną starannością i w sposób rzeczowy starał się przybliżyć czytelnikowi w jak najszerszym kontekście doniesienia o Szczecinie zawarte w dokumentach dyplomacji RFN na tle trzech wspomnianych okresów przesileń politycznych. Ponadto niniejszą książkę czyta się z uwagą i zainteresowaniem.

Zachęcam wszystkich do przeczytania tej publikacji, zwłaszcza tych, którzy chcą dowiedzieć się o zachodniemieckim postrzeganiu Szczecina w kontekście polskich przełomów politycznych w latach 1970–1989 oraz interesują się polityką i przemianami społeczno-politycznymi w Polsce oraz w Niemczech.